

Для ликвидации очагов биоповреждения и принятия мер по предотвращению их появления в дальнейшем были проведены лабораторные и натурные испытания непосредственно на плоскостях фасадов дворца по эффективности различных биозащитных средств по отношению к объектам биоповреждения Коссовского дворца. Наибольший эффект проявили следующие вещества, специально рекомендованные для удаления биологических загрязнений (мхов, грибов, водорослей, плесени) и предотвращения их появления на минеральных строительных материалах, и методы обработки ими фасадов:

- 1) обработка водоразбавляемым фунгицидным, альгицидным и бактерицидным средством «Parmetol DF-35» фирмы-производителя «Schülke & Mayr» (Германия), не содержащим фенола и солей тяжёлых металлов;
- 2) предварительная очистка поверхности специальным экологичным средством, не содержащим активного хлора и солей тяжёлых металлов «Remmers Grunbelag-Entferner» фирмы «Remmers» (Германия) с последующей обработкой бактерицидным, фунгицидным и альгицидным средством, «Remmers Impragnierung BFA» фирмы «Remmers» (Германия), не содержащим фенола, формальдегида и солей тяжёлых металлов.

Кроме того, для окраски фасадов рекомендовано использовать реставрационные лакокрасочные материалы, содержащие альгициды и фунгициды, с гарантией биозащиты предприятия-изготовителя. В частности, а для отделочных работ рекомендуется штукатурная сухая смесь «Тайфун Мастер №28», специально предназначенная для выполнения реставрационных штукатурных работ по основаниям исторических зданий и памятников архитектуры, где требуется применение растворов, не содержащих цементное вяжущее. Проведению штукатурных и окрасочных работ должны предшествовать не только восстановление кровли, но и водосточных систем, а также работы по гидроизоляции здания.

Важнейшей мерой предотвращения биоповреждения фасадов является вырубка выросшего за послевоенные годы соснового леса (который высадили на месте фруктового сада) по всему периметру здания на расстоянии не менее 50 метров от стен дворца. Эта мера позволит избежать обсеменения поверхности фасадов микроорганизмами и развитию биокоррозии минеральных поверхностей.

Дворец Пусловских по праву считается жемчужиной белорусской архитектуры. Недавно специальная комиссия ЮНЕСКО признала его перспективным объектом международного туризма. Вторую жизнь дворец должен обрести после того, как Коссовский дворцово-парковый ансамбль был утвержден в качестве республиканского приоритетного объекта на проведение реставрации и внесен в Государственную инвестиционную программу.

Список цитированных источников

1. Федорук, А.Т. Старинные усадьбы Берестейщины / А.Т. Федорук. – Мн.: БелЭн, 2004. – 576 с.
2. Никитин, Н.К. Химия в реставрации: справ. пособие / М.К. Никитин, Е.П. Мельникова. – Л.: Химия, 1990. – 304 с.
3. Ратинов, В.Б. Химия в строительстве / В.Б. Ратинов, Ф.М. Иванов. – М.: Стройиздат, 1969. – 198 с.
4. Ивлиев, А.А. Реставрационные строительные работы / А.А. Ивлиев, А.А. Калыгин. – М.: ПрофОбр-Издат, 2001. – 272 с.

УДК 693.22.004.18

*Uściłowicz J.**

ZABYTKOWA CERKIEW PRAWOSŁAWNA ZWIASTOWANIA PRZENAJŚWIĘTSZEJ BOGURODZICY W SUPRAŚLU. UWARUNKOWANIA REKONSTRUKCJI

1. Przedmiot projektu i jego uwarunkowania ideowe

Cerkiew monastyczna Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu (1503-1511) z jej wspaniałą monumentalną, bizantyjsko-gotycką architekturą i ikonografią wywiedzioną z bizantyjskiego kręgu kultury bałkańskiej połowy XVIw. była świątynią wyjątkową, należąca do najwybitniejszych obiektów architektury i sztuki przedstawieniowej na świecie. Wraz z innymi cerkiewiami z okresu XV-XVIw., tworzyła bardzo nieliczną, odrębną typologicznie grupę świątyń gotycko-bizantyjskich, obronnych, prostokątnych w planie, krzyżowych lub krzyżowo-kopułowych, 4 słupowych (9-półowych), jedno- lub trójabsydialnych, flankowanych czterema wieżami. Ich trójdzielne centryczno-podłużne struktury przestrzenno-liturgiczne, kanoniczne dla cerkwi prawosławnej, ubrane zostały w kostium gotyku. Na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim dotrwało do naszych czasów 6 obiektów, z czego 2 znajdują się w Polsce: w Supraślu i w Kodniu.

* Jerzy Uściłowicz, prof. nzw., dr. hab., inż. arch., Zakład Architektury Kultur Lokalnych, Wydział Architektury Politechniki Białostockiej;

Losy cerkwi w Supraślu wpisują się jednak w tragiczną historię kultury prawosławia. Jej dzieje – od początku XVIIw. aż do jej zburzenia, są świadectwem postępującej neutralizacji i eliminacji wartości sztuki ortodoksji, sztuki, która od misji Apostołów Słowian Św. Św. Cyryla i Metodego, aż do Unii brzeskiej miała w Rzeczypospolitej swoje trwałe miejsce. Współtworzyła ona autochtoniczny rdzeń jej wielonarodowej i wieloreligijnej kultury. Dziś świątynia ta – dzięki ogromnemu wysiłkowi Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, wielkiej ofiarności wiernych w Polsce i poza jej granicami, a także wszystkich świątłych ludzi dobrej woli – jest obecnie podnoszona z ruin. W swojej zewnętrznej formie architektury stanowi obiekt ukończony. Dokonuje się proces rekonstrukcji jej architektury wnętrza, wystroju i ikonografii.

Proces realizacji projektu rekonstrukcji cerkwi, ujmowany jest przede wszystkim w kategoriach potrzeb zachowania autentyzmu ideowego, popartego metodycznymi badaniami naukowymi oraz potrzebami zachowania prawdy teologicznej, spójności teologiczno-estetycznej wyrazu i wierności historycznej jego formy, jako dziedzictwa wartości kultury duchowej i materialnej Kościoła¹. Rekonstruowany obiekt jest bowiem przede wszystkim obiektem kultu i jego wartością nadrzędną, wymagająca poszanowania i ochrony w przypadku zabytku sztuki sakralnej, jest głównie jego funkcja kultowa. W niej się spełnia jego przeznaczenie zasadnicze. Jest wybitnym dziełem sztuki² ale jest przy tym formą wobec religii służebną, przejściem z poziomu estetyki na poziom religii³

Jest to zgodne z obowiązującą obecnie doktryną konserwatorską. Za autentyzm zabytku rozumie się w niej nie tylko autentyzm jego substancji materialnej, uważanej dawniej za najwyższą wartość godną ochrony, lecz autentyzm przesłania ideowego, autentyzm metod użytych do wykonania struktury zabytku, autentyzm jego form, funkcji, miejsca oddziaływania jako miejsca kultu, odniesień typologicznych, przekazów hierofanicznych itd. Ma to swoje szczególne zastosowanie w kategorii architektury sakralnej, w której nadrzędnym wydaje się nie tyle przekaz materialny, fizyczny lecz duchowo-mistagogiczny, teologiczny, symboliczny, składający się wspólnie na nadrzędną wartość określaną mianem *sacrum*⁴.

Oprócz wspomnianego powyżej kryterium, stanowiącego warunek *sine qua non* spełnienia się sztuki sakralnej w ortodoksji i jej uniwersalnego, teologiczno-kosmologicznego przesłania, starano się także uwzględnić uwarunkowania kultury lokalnej, środowiskowej. Są to wartości wynikające z istnienia samego fenomenu pogranicza chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu, pogranicza religijnego, kulturowego, narodowego i etnicznego, pogranicza, które ma w Polsce swoją wielowiekową, bogatą tradycję⁵. W tym przypadku polega to w szczególności na

¹ Zab. ks. prof. Janusz St. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, wyd. IV poprawione i zaktualizowane, TONZ, Warszawa 2001, s. 16.

² Sztuka ortodoksji była zawsze z natury rzeczą sztuką liturgiczną (Por. bp. Anatolij Kuzniecowa, *Zabytki chrześcijańskiej kultury dawnej Rusi i ich znaczenie teologiczne* (w.) *Chrystus zwyciężył. Wokół Chrztu Rusi Kijowskiej*, praca zbiorowa pod red. J. S. Gajka MIC, W. Hryniewiczza OMI, „Verbinum”, Warszawa 1989, s. 72). Znaczy to tyle, że sama liturgia i ściśle z nią związana cała sfera myśli teologicznej implikowały zastosowanie określonego systemu symbolicznego w wyrażaniu artystycznym. Czy bowiem przekazywana przez „słowo czy przez obraz” - idea teologiczna w swojej istocie była tożsama. Można mówić jedynie o innej formie wyrazu, o innym rozłożeniu akcentów w różnych kulturach i na różnym etapie historii Kościoła. I tak na przykład, jak słusznie stwierdza ks. biskup Anatolij (Kuzniecowa): „Na Rusi w porównaniu do Bizancjum przeważały inne formy wyrażania idei teologicznych. Kościół ruski przemawiał językiem ikonografii i architektury cerkiewnej. Jeśli Bizancjum „teologizowało” w większości słowem, to Ruś (a potem Rosja) „teologizowała” głównie przez obraz”. Por. również John Meyendorff, s. 68.

³ Celem sztuki w Kościele ortodoksyjnym w jest przedstawianie rzeczywistości przeobstwowej. Kategoria piękna nie odnosi się w niej do wartości zmysłowych, do wyglądu zewnętrznego ale do piękna „prawdy Bożej” (por. Paul Evdokimov, *L'Orthodoxie*, Delachaux et Niestle S.A. 1959; (polish transl. Jerzy Klinger), Paul Evdokimov, *Prawosławie*, Inst. Wyd. PAX, Warszawa 1964, 1986, p. 242, 251-256, 260; Paul Evdokimov, *L'art de L'icône. Teologie de la beaute*, Brouwer 1970, (polish ed.), *Sztuka ikony - teologia piękna*, „Novum” 1-2/1984, passim). Kryterium zasadniczej oceny tej sztuki leży poza kategoriami estetycznymi, które są jej wartością drugorzędą. Pierwszą są jej wartości nadestetyczne, zbudowane poprzez kategorię teologiczną. Sztuka jest tylko przechodzeniem od wartości estetycznych do wartości teologicznych.

⁴ Teologia ikony wskazała też na rangę ikony, na jej pozycję pośród innych wyobrażeń malarskich o statusie religijnym i nie tylko. Wskazała na nadwartość estetyczną ikony i jej kryterium oceny, które nie należy do estetycznych lecz teologicznych, opisywanego kategoriami sakralności, prawdy, mistyki, metafizyki przed kategorią piękna artystycznego „Kościół prawosławny zawsze walczył nie tyle o piękno co o prawdę...”. Por. Leonid Ouspenski, *La Théologie de l'icône dans l'Eglise orthodoxe*, Les Editions du Cerf 1980; (wyd. polskie) tenże, *Teologia ikony*, Wyd. „W Drodze”, Poznań 1991, (przel. Marta Nurowska); Leonid Uspenskij, *Vopros ikonostasa*, „Messager de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale” 11/63, z. 44; Barbara Dąb-Kalinowska, *Teologia ikony*, (in:) *Kościół, Wspólnota, Herezje* (ed.) M. Dobkowski, Warszawa 1997, p. 32-46; Władysław Stróżowski, *Wartość artystyczna i nadestetyczna*, (in:) *Sztuka i wartość* Materiały XI seminarium metodologicznego Stowarzyszenia Historyków Sztuki Maria Poprzęcka, Warszawa 1986, p. 43

⁵ Polska leży na terenie kulturowego, religijnego i narodowego pogranicza. Zarówno w historycznych, jak i współczesnych, ostatecznie ukształtowanych granicach terytorialnych, leży na linii przebiegającej aż od Skandynawii po Bałkany, linii, która dzieli Europę na kulturę łacińską, zachodnio-katolicką i na kulturę greko-słowiańską, bizantyjską

Dawniej wzajemne kontakty i próby wymiany wartości były ograniczone. Oba Kościoły, rzymskokatolicki i prawosławny, stanowiły raczej struktury zamknięte. Strzegły swojej integralności dogmatycznej i doktrynalnej. Broniły się też przed przepływem wartości duchowych. Nawet w sferze kultu czy na poziomie sztuki. Przepływ taki mimo wszystko zaistniał, a działo się to niejako wbrew woli tych Kościołów. Było to spontaniczne i żadne bariery, zakazy i nakazy, na nic się tutaj nie zdały.

Przykładem są malowidła rusko-bizantyjskie w gotyckich kościołach w epoce pierwszych Jagiellonów oraz na odwrót gotyckie wpływy w architekturze cerkwi litewskich i ukraińskich XIV-XVI w. Warto tu przypomnieć chociaż te najbardziej spektakularne przykłady.

Pierwszym są kościoły rzymskokatolickie w Lublinie, Sandomierzu, Wiślicy i Krakowie-Wawelu. Ściany wewnętrzne tych gotyckich, zachodnich świątyni fundacji króla Władysława Jagiełły i Kazimierza Jagiellończyka (kaplica Świętego Krzyża na Wawelu), malarze ruscy pokryli wspaniałymi

harmonijnym współtlenieniu gotyckiej, zachodniej w typie rozwiązań stylu architektury - z bizantyjsko-bałkańską ikonografią z połowy XVIw. Ma ona swoje prototypowe, niekiedy pełne, a niekiedy niestety szczątkowe, analogie w 4 pozostałych w Polsce do naszych czasów gotyckich, rzymskokatolickich świątyniach fundacji Jagiellonów w: Lublinie, Sandomierzu, Wiślicy i Krakowie na Wawelu z ich bizantyjsko-ruską ikonografią XVw. Jedyną prawosławną, w swej strukturze liturgiczno-przestrzennej w sposób doskonały zestrojoną z kanonami malarstwa ortodoksyjnego, pozostaje rekonstruowana cerkiew monastyczna ww. Supraślu.

Jej ranga dla kultury polskiej jest ogromna i trudna do przecenienia⁶.

2. Historia klasztoru Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu

Historia monastyru Zwiastowania Najświętszej Marii Panny, sławnej Ławry Supraskiej, sięga 1498r., kiedy to Aleksander Chodkiewicz, wojewoda nowogrodzki i marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego, sprowadza do Gródka mnichów z Ławry Pieczerskiej w Kijowie. Pierwotna lokacja monastyru, blisko gwamej rezydencji magnackiej w Gródku kolidowała z pustelnicznym życiem monastycznym. Dwa lata później, za zgodą swego kłitora - wojewody nowogrodzkiego i marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego - gródecką siedzibę swego życia mnisi opuszczają, szukając miejsca innego, bardziej ustronnego. Znana jest legenda związana ze zmianą lokacji monastyru. W 1500 r. mnisi zrobili drewniany krzyż i lokując w nim cząsteczkę Życiodajnego Krzyża Chrystusowego puścili go z Gródka rzeką Supraśl (Sprzaślą), z intencją wskazania przezeń, w miejscu jego zatrzymania, nowego, mniej intensywnego miejsca ich pobytu⁷. Zgodnie z wolą Bożą krzyż zatrzymał się na uroczysku Suchy Hrud (Sucha Hroda) w Błudowskiej Puszczy, pomiędzy rzekami Grabówką i Brzozówką, dopływami Supraśli, wskazując na nowe miejsce osiedlenia się mnichów. Dało to początek założenia supraskiego monastyru - Ławry Supraskiej⁸.

Monastyr założono na zachód od wskazanego im „przez Boga” miejsca, wzdłuż osi orientującej go kanonicznie ku wschodowi. Na nowym miejscu pobytu zbudowali oni najpierw drewnianą cerkiew św. Jana Teologa (Ewangelisty), patrona ojca Aleksandra Chodkiewicza, lwana, który zginął w niewoli tureckiej. Wyświęcono ją 25 maja 1501r. Wzniesiono ją zapewne po stronie północno-wschodniej dzisiejszego założenia, w pobliżu nadrzecznej skarpy. Tutaj również, obok cerkwi (najprawdopodobniej po jej stronie zachodniej) zbudowano monastyczne cele oraz agapę (refektarz).

Fundatorami monastyru był wspomniany Aleksander Chodkiewicz oraz prawosławny biskup smoleński Józef Sułtan, późniejszy metropolita kijowski. Fundacja ta zostaje pobłogosławiona w 1505r. przez patriarchę konstantynopolańskiego Joachima, za to, że *„założył tę znamienitą cerkiew wielkich kosztów nakładem, a także zabezpieczył środki utrzymania braci zakonnych”*. Specjalnym tomošem patriarcha zatwierdza monastyr, nadając mu stosowne prawa i zabezpieczenia kanoniczne. Józef Sułtan, późniejszy metropolita kijowski, podarował też monasterowi przywiezioną ze Smoleńska kopię cudownej Smoleńskiej Ikony Matki Bożej, która zasłynęła jako

XV-wiecznymi malowidłami wykonanymi według kanonu bizantyjskiego. Są to niewątpliwie jedne z najpiękniejszych na ziemiach polskich przykładów tego typu malowideł. Ich niepowtarzalność i uroda polega właśnie na przenikaniu wartości, na harmonii związku gotyckiej architektury i sztuki ikonicznej.

Drugim przykładem są cerkwie prawosławne w Supraślu, Mołomożekowie i Synkowiczach, wzniesione w XV-XVI wieku. Stanowią one ewenement w historii architektury europejskiej. Są obiektami, w których trójdzielną strukturę liturgiczną właściwą dla cerkwi prawosławnej pochodzenia bizantyjsko-ruskiego przywdziano jakby kostium gotyku. Ich formy zewnętrzne i poszczególne ich elementy upodabniają je do kościołów zachodnich, wnętrza są zaś tradycyjnymi 9-półowymi cerkiewiami krzyżowymi lub krzyżowo-kopułowymi, właściwymi dla odprawiania nabożeństw prawosławnych.

⁶ Wyniki przeprowadzonych w latach 2010-2012 kwerend i studiów naukowo-badawczych prowadzonych w kraju i zagranicą (Serbia, Czarnogóra, Bułgaria, Litwa, Białoruś, Ukraina, Rosja, Słowacja, Węgry, Francja, Włochy, Grecja) oraz sformułowane w oparciu o nie hipotezy i główne założenia ideowe i konserwatorskie rekonstrukcji wnętrza katolikonu Zwiastowania NMP w Supraślu zostały wielokrotnie poddawane ocenie i weryfikacji przez wybitnych specjalistów z dziedziny bizantynologii na międzynarodowych konferencjach i sympozjach naukowych m.in. w Sofii, Kijowie, Moskwie, Wilnie, Brześciu, Mińsku, Tokyo, Supraślu, Warszawie, Toruniu, Krakowie. Szczególne znaczenie miało wystąpienie na 22nd International Congress of Byzantine Studies, który odbył się w dniach 22-27 sierpnia 2011r. na Sofia University „St. Kliment Ohridski” w Sofii, na którym z sukcesem przedstawiono referat pt.: *Byzantine Heritage in Modern Art in Poland. The Orthodox Monastic Church in Suprasl – a Project of Reconstructing the Architecture and Iconography Therein*.

⁷ Jak podaje Mikołaj Dalmatow w 1500r. mnisi *„ (...) zrobili drewniany krzyż i puścili z Gródka rzeką Supraślą z tą intencją, gdzie na którym miejscu stanie tym się mieli kontentować”* (w.): N. Dalmatow, *Suprasl'skij Błagoveščenskij monastyr*, Sankt Petersburg 1892, s. 7

⁸ W kronice klasztoru z połowy XVIII w. czytamy: *„Najprzód roku 1498 w Gródku tę ławrę, albo monastyr fundować zaczął p.m. Aleksander Chodkiewicz wojewoda nowogrodzki i marszałek wielki Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobrach swych dziedzicznych, stąd o mil 4, i tam na pierwszym tym funduszu osadził był zakonników zakonu świętego Bazylego Wielkiego, żadnych jeszcze nie czyniąc im zapisów, i pierwszy był superior albo hegumen Paphnutiusz Sieheń. A gdy te miejsce w lat dwie nie spodobało [się] zakonnikom, prosili fundatora, aby na innym spokojniejszym miejscu ich ufundował. Ten pan świątobliwy pozwolił im onego samym upatrywać i obrać. A tak już mając na to od fundatora konsens, zrobili krzyż drewniany i puścili z Gródka rzeką Supraślem tą intencją, gdzie na którym miejscu stanie, tam się mieli kontentować. Jakoż z providencji Pana Boga na tak pięknym, spokojnym i pożytecznym miejscu nazywającym się Hrudzie w puszczy Błudowskiej, dziedzicznych dobrach tegoż fundatora, pomieniony krzyż przy brzegu rzeki Supraśla znalazłszy, oznajmili fundatorowi, który przeniozszy z Gródka zaczął fundować. Roku 1500 Pafnucjusz Sieheń pierwszy hegumen albo archimandryta ławry supraskiej przeniósł się za wolo fundatora na ten ostrów między dwoma strumieniami rzeczek Grabówki i Berezówki sytuowany, cum communitate sua, gdzie ten pan pobożny miejsce to święte mocno i nieporuszenie ufundował. Wybudowaną na początku cerkiew niewielką pod imieniem św. Jana Ewangelisty ...*

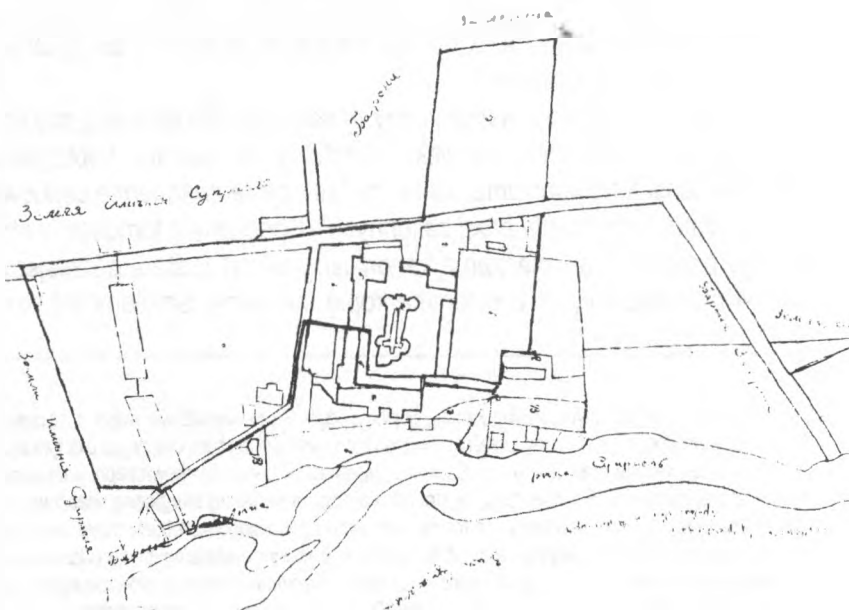
Supraska Ikona Matki Bożej. Aleksander Chodkiewicz bogato wyposażył monaster w materialne dobra i włości. Przez całą jego historię istnienia były one powiększane lub uszczuplane, o czym stanowią dość liczne źródła⁹.

Rysunek 1 – Fragment mapy Litwy z 1613r. sporządzonej przez Tomasza Makowskiego z zaznaczonym umiejscowieniem Grodka Chodkiewiczów i monasteru Zwiastowania NMP w Supraślu¹⁰

Monaster supraski był największym w XVIw. ośrodkiem zakonnym na Ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pierwsza drewniana cerkiew Św. Jana Teologa wybudowana w 1501r. spłonęła w 1545r. W latach 1503-1511 (1510-1512?) wybudowano katolikon - murowaną cerkiew Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy, monumentalną, najwyższą w całym zespole monastycznym budowlę, ulokowaną w nim centralnie, osiowo-symetrycznie, orientowaną na osi wschód-zachód.

W cerkwi, prócz głównego hieratejonu, znajdowały się także paraklezjony poświęcone: Św. Teodozjuszowi Pieczerskiemu i Św. Antoniemu oraz Św. Św. Borysowi i Glebowi. Jako że klasztor oraz dobra Chodkiewiczów wchodziły w skład metropolii kijowskiej, poprzez bliskie więzi kłtorów z stolicą metropolitamą, wpłynęło to na kultywowanie w nim tradycji świętych Rusi Kijowskiej, a pośrednio również, poprzez przyjęcie przez nią chrztu z Bizancjum, także tradycji bizantyjsko-balkańskiej. Od początku swojego powstania klasztor utrzymywał ścisłe kontakty z innymi ośrodkami życia monastycznego. Należały do nich: Ławra Kijowsko-Pieczerska, Święta Góra Athos, klasztory serbskie i bułgarskie. W XVIw. monaster odwiedzili m.in. Patriarcha Serbii Gabriel i Patriarcha Konstantynopola Jeremiasz.

Rysunek 2 – Mapa monasteru Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu z 1883 r

⁹ J.Maroszek, *Kalendarium klasztoru Ojców Bazylianów w Supraślu – czasy Aleksandra Chodkiewicza*, Białostocczyzna 1994, nr 2, s. 10.; List Króla Aleksandra do biskupa smoleńskiego Józefa na Topilec, Baciuty i Piszczewo, (w:) N Dalmatow, *Suprasl'skij Blagoveščenskij monastyr*, Sankt Petersburg 1892, s.11

Zob. następujące źródła.

N Dalmatow, *Suprasl'skij Blagoveščenskij monastyr*, Sankt Petersburg 1892, s. 2, 10, 83, 164, 169, 224-225, 269, 313-314, 357, 362, 369, 403, 409, 412, 429, 446, 490-491, 523, 538, 571 i in.;

Akty Wileńskie, t.7 (1874), s. 38, 42, 127-128, 436, 439;

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne w Grodnie, fond 2, nr 11;

Litovskije Eparchalnyje Wiedomosti 1878, s.162; 1890, nr 39. s. 322-324 oraz 336-337;

Klirowyje Wiedomosti (rękopis) na 1926 g.;

Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, Parafia Prawosławna w Supraślu 1944-1998, sygn. IV/104, s. 80, 90-92, 94, 100, 115-117, 120, 124-125 i inne

¹⁰ Fragment pochodzący z mapy z 1613r. w wydaniu Willema Janszooana Blaeu'a znajdującej się w Herzogin Anna Amalia Bibliotek w Weimarze." (tom II, s. 191) Wydanie amsterdamskie z atlasu *Appendix Theatri A. Orтели et Atlantis G. Mercatoris.* autorstwa W.J. Bleau'a, rytownik: Hessel Geritsz, wydawca: Willem Janszoon Blaeu

Rysunek 3 – Widok założenia monastycznego od strony zachodniej (fot. Pietrow, 1864 r.)

Już w II połowie XVI w. klasztor przekształcił się w ważne centrum kulturalne o znaczeniu ogólnosłowiańskim, stając się ośrodkiem myśli teologicznej. Uwidocznili się to w zbiorach monastycznej biblioteki, ikonografii i architekturze. Poświadcza o tym choćby inwentaryzacja biblioteki klasztornej, która wykazała w 1557r. 200 rękopisów i ksiąg drukowanych. Ale stanowi o tym także bardzo wysoki poziom sztuki przedstawieniowej, którą zrealizowano w okresie pomiędzy cerkwi Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy, za archimandrii Sergiusza Kimbara.

Rysunek 4 – Widok monastynu od strony północnej, od strony rzeki Supraśl (fot. Pietrow, 1864 r.)

Po dwu powstałych już na jego początku: drewnianej cerkwi Św. Jana Teologa z 1500r. oraz katolikonu Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy wzniesiona została trzecia z kolei świątynia Zmartwychwstania Pańskiego, na powstałych w części południowej od monastynu katakumbach, ze 132 niszami do grzebania ciał mnichów i dobroczyńców monasteru. Wzniesiono ją pomiędzy rokiem. W latach 1545–1577 przeprowadzono także budowę refektarza, kaplicy, kuchni ze spiżarnią, młyna oraz otoczono klasztor murem.

Od poł. XVIIw., po wprowadzeniu do klasztoru unii, a zwłaszcza po wprowadzeniu doń w 1653r. reguły unickiego zakonu bazylianów, wnętrze cerkwi podlegało stałym, większym lub mniejszym, przetworzeniom. Pierwotny ikonostas, będący cennym zabytkiem sztuki ikonograficznej, zamieniony zostaje w 1664r. na barokowy, wyrzeźbiony prawdopodobnie przez gdańskiego snycerza i złotnika Andrzeja Modzelewskiego (?)¹¹. Przy zakładaniu nowej dekoracji stiukowej ścian część fresków cerkwi zostaje zasłonięta, część zamalowana, a część zniszczona (hieratejon). Zmienia się też wystrój świątyni. Powstają m.in. boczne ołtarze, nowa ambona, balkon chóru, organy.

W wieku XIX następuje częściowe odbudowanie pierwotnego wystroju świątyni. Proces ten został przerwany w 1915r. wskutek opuszczenia klasztoru przez mnichów podczas tzw. „bieżeństwa” i po przejęciu cerkwi w okresie

¹¹ Autorstwo ikonostasu, zwłaszcza jego części snycerskiej i pozłotniczej, ale także niektórych umieszczonych w nim ikon (poza tymi przeniesionymi ze wcześniejszego ikonostasu z XVIw.) jest sprawą otwartą. Niektóre źródła wileńskie odnoszące się do domniemanego autora ikonostasu jakim był Andrzej Modzelewski mówią o nim jako o wileńskim malarzu a nie snycerzu i pozłotniku

międzywojennym przez zakon salezjanów. Cerkiew niszczona w okresie II wojny światowej – najpierw przez armię radziecką, a po 1941 r. niemiecką – została wysadzona w powietrze 23 lipca 1944 r. Dotrwała ona do lat 80. XX w. w postaci trwałej ruiny. Dnia 3.06.1984r. został położony kamień węgielny pod rekonstrukcję katolikonu – cerkwi Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy¹². Jest ona rekonstruowana do dnia dzisiejszego.

Wśród innych powstałych w XVI w., po wybudowaniu katolikonu, obiektów należy wymienić cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego, zbudowaną nad katakumbami monastycznymi.

W latach 1635–1655 po wschodniej stronie zespołu, wybudowano Pałac Archimandrytów, który pełnił funkcję rezydencjonalną. W pałacu archimandrytów, w jego części centralnej, na osi hieratejonu cerkwi monastycznej, znajdowała się kaplica Zmartwychwstania Pańskiego. Zbudowana była na planie zbliżonym do kwadratu i miała trzy kondygnacje. W okresie tym powstają także inne zabudowania klasztorne, młyn, folusze. W latach 1695–1697 wybudowano murowaną dzwonnice (po pożarze w 1728 odbudowano ją w poł. XVIII w.). Podczas pobytu w klasztorze metropolity Leona Kiszki, od roku 1728, rozpoczęło się wznoszenie korpusu południowego, zachodniego i wschodniego (zostały one później przebudowane w XIX i XX w.). W latach 1708–1764 powstaje większości obiektów mieszkalnych zespołu klasztornego.

W wyniku trzeciego rozbioru Polski klasztor znalazł się w granicach zaboru pruskiego – w Nowych Prusach Wschodnich. Rząd pruski konfiskuje w 1796r. wszystkie majątki klasztorne „(...) ze *wszystkimi budynkami gospodarczymi, a także tartakiem, młynem, filcownią, na rzece Supraśl, młynami, cegielnią, gorzelnią, browarem i papiernią – utworzona została rządowa ferma (...)*”¹³. Kładzie to na długie lata kres rozwojowi Ławry. W 1800r. zezwala on w Supraślu przy monasterze utworzyć parafię: „(...) w *sostaw prichoda pripisano 14 małych seleni (...)* imielos’ 412 dusz”¹⁴. W 1807 r. na mocy Traktatu w Tyłży nastąpiło włączenie Supraśla wraz z Obwodem Białostockim w granice Imperium Rosyjskiego. W 1809 r. pożar strawił dom folwarczny i aż do 1822r. robotnicy folwarku musieli zamieszkiwać w monastycznych celach. W 1807r. w celach został również urządzony szpital wojskowy, który funkcjonował bez żadnego czynszu do 1833r.

W latach 1819–1831 monastyczny majątek był dzierżawiony przez biskupa Lwa Jaworowskiego, za 500 talarów rocznie. W tym okresie wybudowano nową gorzelnię, browar, budynek mieszkalny, stodołę i inne budynki. W okolicy, w uroczysku „Kraśnica” zbudowano karczmę z zajazdem, zaś na uroczysku „Nowo” – dom mieszkalny z zabudowaniami.¹⁵

W 1834r. zawarto kontrakt z Wilhelmem Fryderykiem Zachertem na dzierżawę pomieszczeń monastycznych z przeznaczeniem ich na fabrykę włókiennicza oraz folwark Supraśl. Zajął on wówczas Pałac Archimandrytów wraz z częścią południowego skrzydła klasztoru. Zakonnicy mieszkali wówczas we wschodnim budynku monastycznym. Zajmowali też bramę wjazdową (dzwonnice) oraz część południowego skrzydła monastycznego. Pomiędzy klasztoru i Zachertem powstał spór o przynależność majątkową. Zachert przejął do części folwarcznej zabudowania monastyczne oraz 3 dziesięciny gruntów¹⁶, pozostawiając monasterowi ok. 7 dziesięcin, plac przed cerkwią i zabudowaniami, sad, ogród, murowany korpus monastyczny, drewniany domek ogrodnika, drewniany spichlerz, stajnię i chlew.

Sprawa w sądzie ciągnęła się przez kilkanaście lat, bez rozstrzygnięcia dla monastynu. W 1883r. została zawarta umowa sprzedaży dzierżawionych dóbr. Zachert wszedł w posiadanie Pałacu Archimandrytów i południowego korpusu. Użytkował go wraz z folwarkiem aż do wybuchu II wojny światowej. Nie doszło jednak do likwidacji klasztoru a przyczynił się do tego w znacznej mierze jego przełożony Mikołaj Dalmatów. Uporządkował on archiwum klasztorne, wskrzesił kult Matki Bożej Supraskiej oraz wybudował cerkiew Św. Jana Teologa. Zadbał o odnowienie katolikonu. Dbał też o oświatę miejscowych dzieci. Założył 3 klasową, przymonastyczną szkołkę męską dla chłopców różnych wyznań z Supraśla. Pałac Archimandrytów został w znaczny sposób podczas wojny zniszczony, najbardziej podczas wysadzania w powietrze cerkwi (po wojnie odbudowano go w latach 1969–1972 przeznaczając na filię Muzeum Okręgowego w Białymstoku).

W 1875r., na starym cmentarzu, do starej wieży została dobudowana cerkiew Św. Pantelejmona¹⁷. Został też powiększony sam cmentarz. W 1901 r. wybudowano na nowym cmentarzu cerkiew Św. Jerzego¹⁸.

¹² Zob. dekret (w:) Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, Parafia Prawosławna w Supraślu 1944–1998, sygn. IV/104, s. 11.

¹³ Jak podaje Mikołaj Dalmatów do 1976 r. do monastynu należały okolice wokół Supraśla, w tym place, ziemia orna, łąki i lasy około 2000 dziesięcin, zob. N. Dalmatow *Suprasl'skij Blagoveščenskij monastyr*, Sankt Petersburg 1892, s. 2.

¹⁴ N. Dalmatow, *Suprasl'skij Blagoveščenskij monastyr*, Sankt Petersburg 1892, s. 362.

¹⁵ (Za:) o. Grzegorz Sosna, m. Antonina Troc-Sosna, *Cerkiewna własność ziemska na białostoczczyźnie w XV–XX wieku, Zbiór materiałów, Diecezja warszawsko-bielska i białostocko-gdańska*, Orthdruk, Białystok 2004, s. 676.

¹⁶ N. Dalmatow, *Suprasl'skij Blagoveščenskij monastyr*, Sankt Petersburg 1892, s. 409.

¹⁷ Dnia 1.11.1944 kaplica cmentarna Św. Pantelejmona przeszła na własność Kościoła rzymskokatolickiego; *Litovskije Eparchalnyje Viedomosti* 1878, s. 162;

¹⁸ *Grodnienskiye Eparchalnyje Viedomosti* 1902, s. 43–46

W latach 1853–1854, podczas archimandrii Wikientija (Wincentego) Kurganowicza, do katolikonu dobudowano od strony południowo-wschodniej tzw. „cieplą cerkiew” czyli tak zwany pareklezjon¹⁹. Była to rozbudowa istniejącego diakonikonu (scs. ryznicy). Zajmowała ona wg. źródeł 15 sążni kwadratowych²⁰. Pożądana ze względów użytkowych, poprzez niefortunną formę zewnętrzną, zmieniła jednak wyjątkową architekturę cerkwi. Odprawiano w niej nabożeństwa w dni codzienne, z wyłączeniem dni świątecznych, które jak dotąd były odprawiane w katolikonie. Przybudówka okazała się zbyt mała, nie spełniająca oczekiwanych potrzeb funkcjonowania świątyni pomocniczej. Planowano co prawda jej rozbudowę, ale na szczęście zaniechano realizacji tego pomysłu. Obawiano się zbytniego zawężenia dziedzińca monastycznego oraz zepsucia pięknej bryły katolikonu²¹. To przyspieszyło decyzję o powstaniu kolejnej już, tzw. „cieplej” świątyni pod tym samym wezwaniem w innym miejscu, wskazanym przez przybywającego w 1886r. w supraskim monasterze arcybiskupa Litewskiego i Wileńskiego Aleksego. Miejsce to znajdowało się w istniejącym podówczas sadzie. Dotychczasowej cerkwi „cieplej” przywrócono dawną funkcję pastofornialną katolikonu, przekazując tradycyjne wezwanie Św. Jana Teologa kolejnej, nowopowstającej i ostatniej już z powstałych w obrębie zespołu świątyni. Było to oczywiście nawiązanie do pierwotnej, powstałej w 1501r. świątyni, ufundowanej przez kłitorę klasztoru Chodkiewicza.

Cerkiew Św. Jana Teologa, ostatnia pod tym wezwaniem cerkiew w monasterze wybudowana zastała w latach 1889-1890. Już jednak wcześniej, 4 lipca 1888r. diecezjalne władze udzieliły zgody na budowę tzw. „cieplej” cerkwi i dwóch domów pielgrzyma położonych po stronie zachodniej monastynu. Miały być zbudowane z ofiar dobrowolnych wiernych i ze środków własnych monastynu. Zatwierdzono kosztorysy i plany budowy²².

W 1888r. zbudowano jeden z domów (za 1102 rubli 59 kop.) Przygotowano też materiały budowlane niezbędne do wzniesienia świątyni. Jej budowę rozpoczęto wraz z nastaniem wiosny 1889r. 9 maja 1889r. przy licznych udziale duchowieństwa i wiernych odbyło się poświęcenie miejsca i kamienia węgielnego pod fundamentami cerkwi. Świątynia została zbudowana w stanie surowym jeszcze w 1889r.²³ Wraz z nastaniem wiosny 1890r. rozpoczęto prace wewnątrz świątyni, kończąc je w okresie lata tego roku. Cerkiew wyświęcono pod wezwaniem Św. Jana Teologa 26 września 1890r. przez arcybiskupa Aleksego²⁴.

Po I wojnie światowej cały monaster przejęty został jako tzw. „mienie pozaborcze”. 8.08.1919r. dokonano zamknięcia i opieczętowania katolikonu Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy, a wszelkie utensylia i wyposażenie ruchome nakazano przenieść do cerkwi Św. Jana Teologa. Nadzór nad cerkwią odtąd sprawuje burmistrz Supraśla. Wywołało to liczne oficjalne protesty wiernych i hierarchii oraz pisemne petycje do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a później nawet także do Naczelnika Państwa²⁵. Na mocy Rozporządzenia Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych Obwodu Białostockiego z 21.11.1921 r. (nr 377) Kontroler Majątków Państwowych Obwodu Białostockiego, przekazuje pod zarząd i utrzymanie Okręgowej Dyrekcji Dróg Publicznych w Białymstoku: cerkiew Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy, cerkiew Św. Jana Teologa, bramę murowaną (dzwonnicę), oficynę murowaną. Pozostałe budynki, na podstawie aktu przydziału z 9.04.1922 r. i 26.08.1922r. przejął Wydział Powiatowy Sejmiku Białostockiego na pomieszczenia Szkoły Rolniczej. Na polecenie Wojewody z 27.05.1924r. mnisi zostają siłą usunięci z klasztoru.

W 1925r. cerkiew Św. Jana Teologa została zamknięta dla wiernych. W połowie 1926r. trwała wymiana pism pomiędzy Okręgową Dyrekcją Dróg Publicznych w Białymstoku i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków dotycząca remontu. Według starosty cerkiew Św. Jana Teologa należy: „zamknąć tymczasowo przez zabicie

¹⁹ Pareklezjon [gr. parekklesion] - to w kościele bizantyjskim jest to dodana do korpusu głównego świątyni nawa boczna lub oddzielna kaplica (w katolikonach). W języku starocerkiewno-słowiańskim oraz tradycji świątyni ruskich była ona często zwana [придел] i oznaczała równocześnie ołtarz boczny, umiejscowiony w osobnym sanktuarium, oddzielnym od głównego ścianą, od nawy zaś bocznej również ikonostasem z sołeą i amboną. Tak powstała odrębna, boczna nawa była również zorientowana w kierunku wschodnim i stanowiła w pewnym sensie odrębną świątynię.

²⁰ N. Dałmatow, op. cit., s. 442

²¹ Ibidem, s. 442.

²² Jak podają źródła na budowę cerkwi zebrano 10870 rubli 35 kop., a na budowę 2 drewnianych domów pielgrzyma 3531 rubli i 64 kop. Z innych części Rosji przesłano dodatkowo ofiary w ilości 694 rubli 42 kop (za:) N. Dałmatow, op. cit., s. 441-442.

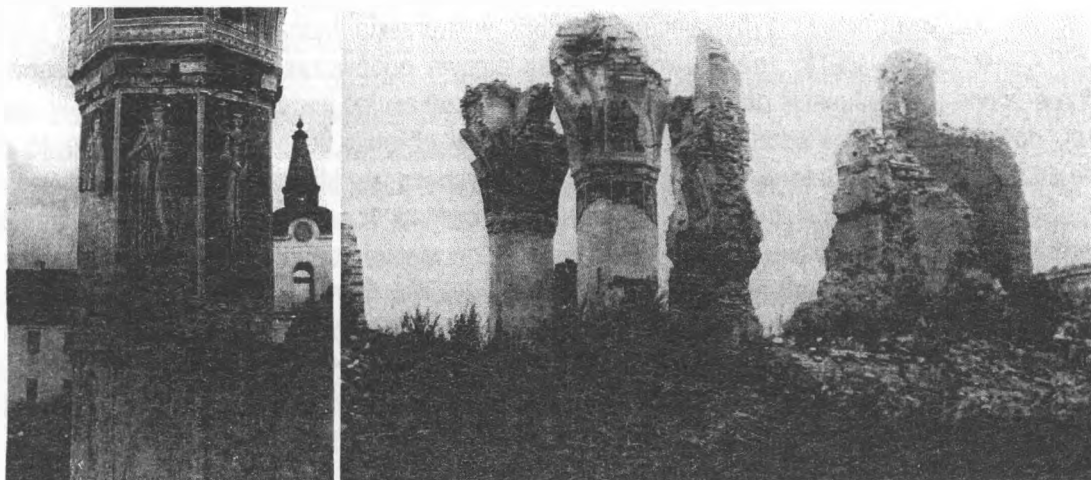
²³ Zamknięto ją w kosztach 5143 rubli 30 kop., z czego ze środków monastynu przeznaczono 3675 rubli i 46 kop., pozostałe z ofiar wiernych (za:) N. Dałmatow, op. cit., s. 441-442.

²⁴ Zanim obiekt ten został ostatecznie po 1958r. odrestaurowany i przejęty ponownie do użytkowania zgodnie z jego sakralnym statusem obiektu kultu, po tragicznych dlań wydarzeniach historii - był przebudowywany, konwertowany, profanowany, niszczony a nawet rozbierany. Z jego dawnych, zabytkowych elementów wystroju wewnętrznego i wyposażenia nic się nie zachowało. Historia nie była dla niego łaskawa.

²⁵ (Za:) o Grzegorz Sosna, m. Antonina Troc-Sosna, *Cerkiewna własność ziemska na białostockczyźnie w XV-XX wieku. Zbiór materiałów, Diecezja warszawsko-bielska i białostocko-gdańska*, Orthdruk, Białystok 2004, s. 677-678

drzwi”.²⁶ Również w roku 1926 starosta białostocki S. Zaborowski przyjeżdża do Supraśla i razem z miejscowymi władzami dokonuje oględzin cerkwi Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy. Cerkiew ta z polecenia starosty zostaje zamknięta na klucz a opiekę nad nim ma sprawować magistrat Supraśla. Starosta dokonuje także oględzin cerkwi św. Jana Teologa i poleca „zamknąć tymczasowo przez zabicie drzwi”.

Duchowieństwu prawosławnemu zakazano osiedlania się w Supraślu. Dopiero w 1927r. zezwolono na obsługę duszpasterską w parafii dopuszczając doń duchownego z Wasilkowa²⁷. Nabożeństwa, mogły być sprawowane jednak w kaplicy cmentarnej Św. Jerzego, nie zaś w cerkwi Św. Jana Teologa. W 1935r. zespół monastyczny, decyzją władz administracyjnych, przekazano w dzierżawę zakonowi księży salezjanów, Towarzystwa św. Franciszka Walezego, zajmującego się prowadzeniem szkół dla zaniedbanej młodzieży²⁸.

Rysunek 5, 6 – Ruiny cerkwi Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy po jej zburzeniu przez Niemców 23.07.1944r. Na słupach ocalałe freski (fot. W.Paszkowski).

W 1937 r. zdjęto z cerkwi prawosławne krzyże i zamieniono ją na salę gimnastyczną (sic!). Cerkiewne utensylia zostają wyniesione z cerkwi i przeniesione do Domu Ludowego w Supraślu.²⁹

Od 17.09.1939 r. aż do czerwca 1941r., klasztor był użytkowany przez Armię Czerwoną. Stał się garnizonem wojskowym. Był stale dewastowany i profanowany (sic!). W cerkwi Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy urządzono warsztaty (kuźnię), a w cerkwi Św. Jana Teologa – kuchnię i stołówkę. W pomieszczeniach klasztornych zakwaterowano wojsko. W 1941 r., po wycofaniu się wojsk radzieckich i wkroczeniu Niemców, prawosławni, dzięki uporczywym staraniom proboszcza, otrzymali klucze od cerkwi. W 1943 r. powróciło do klasztoru 10 prawosławnych mnichów. Dnia 23.07.1944 r. wycofujący się z tych terenów okupanci niemieccy burzą cerkiew Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy. Ocalałe budynki klasztorne zostają przejęte przez władze państwowe.

Rysunek 7, 8 – Ruiny cerkwi Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy po jej zburzeniu przez Niemców 23.07.1944r. (fot. P. Kosiński 1947)

²⁶ Ibidem, s. 678

²⁷ W 1929 r. udało się uzyskać zgodę na stały pobyt kapłana ks. A. Mularczyka w Supraślu.

²⁸ W 1925 r. dzierżawią oni dwa budynki i 21,2 ha ziemi. Mają zawartą umowę na dzierżawę do 31 marca 1948 roku.

²⁹ Konsystorz Prawosławny w Grodnie oraz Zarząd klasztoru męskiego z siedzibą w Grodnie wytoczyli powództwo przeciwko Skarbowi Państwa i Rzymskokatolickiej Kurii Metropolitalnej w Wilnie.

W tym czasie toczy się ponownie spór o własność klasztoru i jego użytkowanie, o czym stanowi zachowana korespondencja, petycje i wydawane różne decyzje administracyjne³⁰. W dniu 1.06.1945 r. mnisi prawosławni zostają zmuszeni do opuszczenia klasztoru. W dniu 12.07.1945 r. Wojewoda Białostocki informuje Starostę Powiatowego w Białymstoku o korzystnej dla salezjanów decyzji i przekazaniu monasteru w posiadanie Towarzystwa Salezjańskiego w Supraślu³¹. Spór jednak nie ustaje, przybierając na sile. Spowodowane to było ich domaganiem się oddania im w posiadanie cerkwi Św. Jana Teologa³². Cerkiew ta pozostała w użytkowaniu prawosławnej parafii w Supraślu.

Na mocy ustawy z dn. 20.03.1950 r. klasztor przejęty zostaje przez Skarb Państwa. Sporządzono wówczas protokół w sprawie przejęcia nieruchomości monastycznej w Supraślu, dzierżawionej przez ks. ks. Salezjanów (nie podpisany przez właściciela majątku)³³. Na podstawie tego protokołu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku przejmuje całą nieruchomość wraz z zabudowaniami na cele przewidziane ustawą o reformie rolnej. Przekazany zostaje Wydziałowi Szkolenia Kadr Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku. Od tego czasu w budynkach monastycznych mieściły się wszelkiego rodzaju szkoły.

Jedyną pozostałą cerkiew Św. Jana Teologa była obiektem o który zabiegano nadal, starając się ją przejąć w użytkowanie³⁴. W 1954 r. prawosławni zostają jednak zmuszeni do opuszczenia cerkwi³⁵, a w dn. 19.07.1957 r. przystąpiono do jej rozbiórki, o czym donosi PWRN Białymstoku do władz centralnych³⁶. Jest to kuriozalne postanowienie, obciążające moralnie zarówno istniejące władze administracyjne wojewódzkie, partyjne, jak i również ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Albowiem wcześniej cerkiew ta, na mocy decyzji z dnia 16 lutego 1953 r., zostaje wpisana do rejestru zabytków pod nr: 1889-91, nr rej.: 25 (31). Rozbiórka obiektu trwała 3 dni i w wyniku konsekwentnego uporu proboszcza i wiernych, po interwencji Prawosławnego Metropolity Makarego u centralnych władz państwowych, została ona, na polecenie Urzędu ds. Wyznań, wstrzymana³⁷, a po wielu insynuacjach się interwencjach wiernych³⁸ ruiny świątyni zwrócono właścicielom. Po odbudowie i remoncie

³⁰ Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, Parafia Prawosławna w Supraślu 1944-1998, sygn. IV/104, s. 80, 90-92, 94, 100, 115-117, 120, 124-125 i inne

³¹ Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, Parafia Prawosławna w Supraślu 1944-1998, sygn. IV/104, s. 94

³² Archiwum Akt Nowych w Warszawie Metropolitalne Archiwum Prawosławne, t 1049

³³ Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, Parafia Prawosławna w Supraślu 1944-1998, sygn. IV/104, s. 77-78

³⁴ Charakterystyczne i kuriozalne pod względem motywacji wydaje się opatrzone klauzulą tajności pismo z 6.08.1954r. (L.dz. 135/54) wystosowane przez kierownika szkoły do PWRN w Białymstoku: „(...) w obecnej chwili Ośrodek nasz nie ma absolutnie modelarni i większej sali wykładowej, co moglibyśmy mieć przejęciu cerkwi. Znajdująca się na naszym terenie świątynia i to w ramach naszego obiektu utrudnia nam prowadzenie właściwego wychowania socjalistycznego człowieka, absorbuje uczniów w święta i dniach praktyk religijnych” (zob. Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, Parafia Prawosławna w Supraślu 1944-1998, sygn. IV/104, s. 60). Oficjalnym powodem było też użytkowanie przez wiernych parafii południowego wejścia do świątyni, wiodącego z dziedzińca monastycznego

³⁵ Utensylia zostały przeniesione do kaplicy cmentarnej Św. Jerzego w Supraślu. Z pisma wystosowanego w dn. 24.02.1955r. przez Samodzielnego Referenta do Spraw Wyznań PWRN do Urzędu ds. wyznań w Warszawie wynika, że utensylia te przeniesiono 21.02.1955r. Na prośbę wiernych parafii dokonano także translokacji innych urządzeń w cerkwi, które „oni na własny koszt wykonali (...) takie jak. 1/ piec kaflowe dwa, 2/ schody drewniane (wejście na chór), 3/ żelazne poręcze (które były przed ołtarzem i na chórze. 4/. Na powyższe przedmioty tut Referent wyraził zgodę w porozumieniu z referatem Organizacji Masowych KW PZPR (...). Zgodnie z oświadczeniem w/w w dniu 21.II.55 przedmioty kultu religijnego z cerkwi w Ośrodku Szkolenia Kadr i Mechanizacji Rolnictwa zostały przewiezione do kaplicy na cmentarzu (...)” Kapłani i wierni parafii, oddając świątynię do użytkowania szkole, nawet za cenę jej konwersji na cele niekultowe, chcieli uchronić ją przed zburzeniem. (Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, Parafia Prawosławna w Supraślu 1944-1998, sygn. IV/104, s. 57; Por. W.Makal, Eksmisja parafii prawosławnej z cerkwi Św. Jana Teologa, s.19, passim.)

³⁶ Ibidem, s. 43-44

³⁷ W piśmie z dn. 27.07.1957 do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie poinformowano, że „w chwili obecnej dach jest już zniesiony całkowicie a na skutek deszczów poważnie zostały uszkodzone tynkowane sufity. Zdaniem tut. Wydziału koszt odbudowy tej cerkwi równałby się kosztowi wybudowania nowej o podobnych rozmiarach świątyni” (sic!). Potencja dalszej rozbiórki obiektu była jednak silniejsza. Urząd do Spraw Wyznań w Białymstoku ponownie kieruje pismo dn. 19.08.1957r. do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z prośbą o pozwolenie na dalszą rozbiórkę, motywując wolą przekazania przez szkołę „(...) na rzecz parafii prawosławnej w Supraślu cegły z rozbiórki jej cerkwi, celem pobudowania jej w innym miejscu”. Do pisma była dołączona notatka w której ujawnione były zamiary inwestycyjne Ośrodka Szkoleniowego. W 1957r. wykonana została i zaaprobowana przez władze (zapewne także konserwatorskie, bowiem obiekt wpisany został już 4 lata wcześniej do rejestru zabytków) dokumentacja projektowa przebudowy kaplicy na stołówkę dla młodzieży szkolnej. W notatce mówi się, że Ośrodek „rozpoczął przebudowę obiektu, zrywając dach i obalając krzyże na kaplicy (...)”.

³⁸ Jak informuje dokument (notatka) „(...) Zarząd Rolnictwa wysunął propozycję przeniesienia kaplicy prawosławnej do nieczynnego kościoła ewangelicko-augsburgskiego. Parafianie oświadczyli, że nie chcą cudzej świątyni. Biorąc powyższe pod uwagę, a szczególnie fakt, że ludność jest bardzo podrażniona, że przyjęcie kaplicy w 1954r. było nieprzemyślane przez Wydział do Spraw Wyznań w Białymstoku, a sprawa nie była skontaktowana na miejscu przed powzięciem ostatecznej decyzji proponując: a/ zwrócić przedmiotowy obiekt parafii prawosławnej w stanie obecnym, b/ nie udzielać parafii żadnych dotacji na remont obiektu pozostawiając jej doprowadzenie kaplicy do stanu używalności we własnym zakresie”. 15.01.1958r. sporządzono akt zdawczo-odbiorczy. Jednym z jego warunków było, że: „(...)1/ parafia prawosławna zaadaptuje obiekt na cele kultowe, wykonując osobne wejście do cerkwi od strony północnej (...)”. Parafia te zobowiązania wykonała.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie Metropolitalne Archiwum Prawosławne, t 1049, nr 62, s.20-22.. Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, Parafia Prawosławna w Supraślu 1944-1998, sygn. IV/104, s. 30.

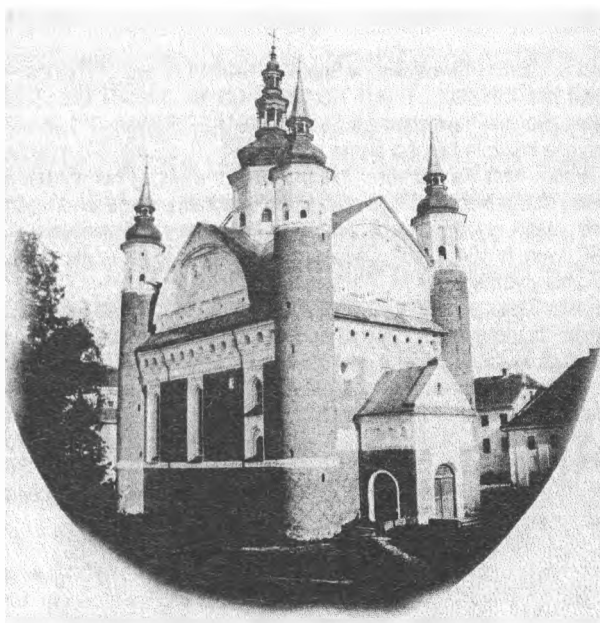
cerkwi odbyło się jej poświęcenie³⁹ w Święto Jana Teologa, dnia 9.10.1958r., przez prawosławnego ordynariusza Diecezji Białostockiej i Gdańskiej - arcybiskupa Tymoteusza oraz dziekana Wiaczesława Rafalskiego. Do lat 90. tj. do chwili przekazania przez władze państwowe zespołu monastycznego Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu trwało stopniowe remontowanie i wyposażanie cerkwi.

Dzięki staraniom arcybiskupa Sawy ordynariusza Diecezji Białostocko-Gdańskiej PAKP dnia 3.06.1984 r. został położony kamień węgielny pod rekonstrukcję katolikonu – cerkwi Zwiastowania NMP w Supraślu⁴⁰, która trwa do dnia dzisiejszego. W październiku tego roku został otwarty dom zakonny w budynku parafii, co stało się początkiem odrodzenia życia monastycznego. W 1990 r. w odzyskanym budynku poklasztorowym, przylegającym do cerkwi Św. Jana Teologa reaktywowano Męski Klasztor Prawosławny. Decyzją ówczesnego Szefa Urzędu Rady Ministrów Jana Rokity z 28.09.1993 r. monaster został przekazany prawosławnym. Przeprowadzono wówczas gruntowny remont także w cerkwi Św. Jana Teologa oraz pozostałe budynki klasztorne⁴¹.

3. Katolikon

Cerkiew monastyczna Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy jest obiektem szczególnym. W nim ogniskuje się dorobek dziejowy wielu narodów, łączy wiele tradycji i wpływów. Tutaj dochodzi do niespotykanego na taką skalę zetknięcia chrześcijańskich kultur Wschodu i Zachodu. Poprzez prowadzoną już 20. lat jego rekonstrukcję, dokonuje się odbudowa wielopokoleniowego dziedzictwa Kościoła prawosławnego – materialnego i duchowego dowodu podtrzymywania ciągłości dziejów kultury narodów słowiańskich.

Cerkiew supraska, obiekt centralnie położony w całym założeniu monastycznym, tak jak liczne cerkwie Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony, Wołoszczyzny, Mołdawii czy Serbii, zaliczyć należy do grupy świątyń peryferii bizantyjskiej – architektury kulturowego pogranicza chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu. Właśnie tutaj powstawały jedne z najciekawszych i nietypowych zarazem dzieł sztuki wschodnio-chrześcijańskiej ortodoksji, o niesłychanej różnorodności i wyrafinowanych formach, łącząc się z ugruntowanymi na stałe w tradycji prawosławia schematami sztuki architektonicznej kręgu bizantyjskiego.

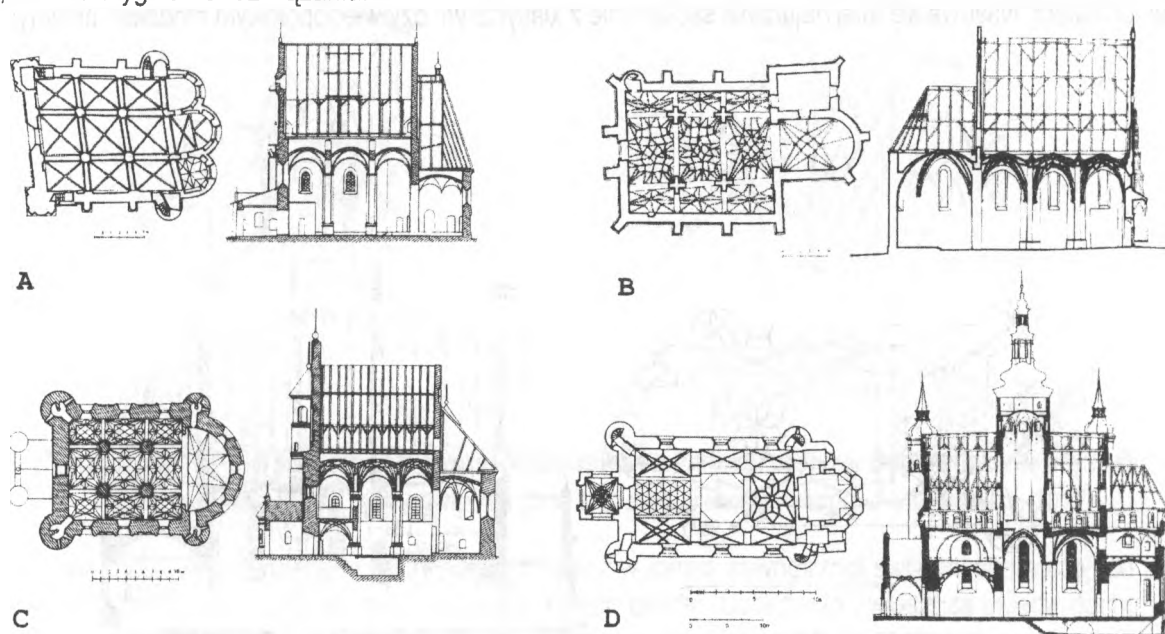
Rysunek 9, 10 – Cerkiew monastyczna Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w Supraślu. Widok od strony północno-zachodniej (fot. Pietrow, 1864 r.) i północno-wschodniej (fot. St. Zaborowski).

³⁹ Poświęcenie cerkwi odbyło się w dniu 26.09.1958r., (w.) W. Rafalski, *Cerkownoje torzestwo w m. Supraśl. Cerkownyj wiestnik Organ. Kościoła Prawosławnego w Polsce.* Nr 10-11. Wydanie Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, październik-listopad, Warszawa 1958r., s. 7

⁴⁰ Zob. dekret (w.) Archiwum Państwowe w Białymstoku Wydział Spr. Obyw. PUW w Białymstoku, *Parafia Prawosławna w Supraślu 1944-1998*, sygn. IV/104, s. 11.

⁴¹ *Archiwum Diecezjalne w Białymstoku Prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej w Białymstoku, Okólnik z dn. 2.10.1993r. nr 157/93, maszynopis.*

Komponent bizantyjski, zakodowany głównie w układzie strukturalnym budowli opartej o schemat 9. połowej świątyni krzyżowej lub krzyżowo-kopułowej, trójdzielnej, w układzie całej świątyni jak i jej trójasydialnej części, przyswajał tutaj różne konwencje stylistyczne właściwe dla kulturowego klimatu miejsca gdzie powstawał, dając nowe, bardzo oryginalne rozwiązania.

Rysunek 11 – Cerkwie bizantyjsko-gotyckie typu warownego XV-XVIIw. - typologia porównawcza. Rzuty i przekroje świątyń. A – cerkiew w Synkowiczach, B – cerkiew w Kodniu; C – cerkiew w Małomożejkwie (Murowance); D – cerkiew Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu.

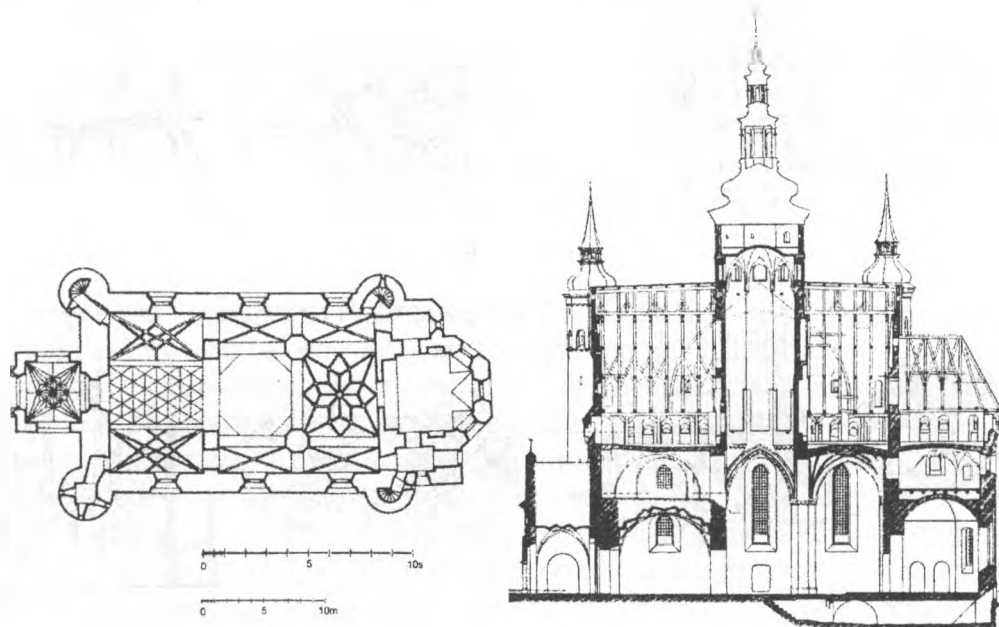
Cerkiew supraska zaliczana jest również do grupy obiektów sakralnych inkastelowanych; jest obiektem obronnym. Niejednokrotnie wymieniana jest ona wespół z cerkiewiami w Małomożejkwie, Synkowiczach, Wilnie (Świętej Trójcy), Nowogródka (Św. Św. Borysa i Gleba), Brześciu (Św. Mikołaja), Kodniu (Świętego Ducha), Posadzie Rybotyckiej, Sutkowcach czy Zimnem. Do grupy świątyń inkastelowanych tych ziem i z tego okresu, należą także kościoły rzymskokatolickie w Komajach i Iszkoldzi oraz zbory ewangelickie w Smorgoniach i Ostaszynie. Obronność ta stała się cechą ponadkonfesjonalną.

W grupie tej należy wyróżnić świątynie o bizantyjsko-gotyckiej proveniencji. Takie obiekty spotykamy na Pińszczyźnie, Podolu (Rohatyn), Wołyniu (Ostróg), jednak tymi najbliższymi genetycznie i stylistycznie, ułożonymi nieopodal Supraśla, są cerkwie w Małomożejkwie (Murowance) i Synkowiczach. Obiekty te dają się ująć w odrębną grupę stylistyczną o podobnym typie architektoniczno-konstrukcyjnym budynku obronnego, bazylikowego, oflankowanego czterema wieżami. Korzeni tego charakterystycznego typu należy poszukiwać w gotyku wileńskim.

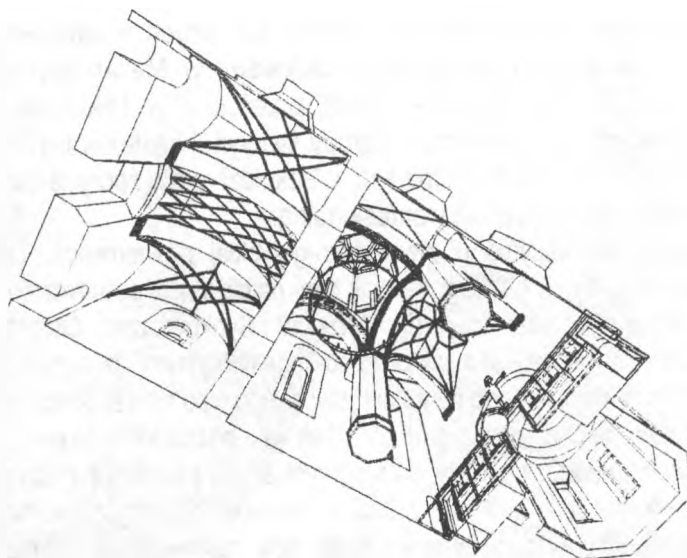
Katholikon supraski jest fenomenem w tej grupie⁴². Tak jak pozostałe cerkwie, ma wiele cech architektury zachodniej, do których niewątpliwie zaliczyć należy: późnogotyckie typy sklepień krzyżowo-żebrowych, kryształowych, gwiaździstych i gwiaździsto-sięciowych, ostrołuki portali i otworów okiennych, wątki murów, charakterystyczne dekoracje rombów, czy choćby użytą do ich budowy cegłę (tzw. palcówkę – o wymiarach 8x15x30 cm). Jest też zbliżona w geometrii planu i podział na trzy nawy i flankowanie prostokątnego rzutu czterema wieżami. Ale na tym ich podobieństwo się kończy. Zasadnicze różnice, występujące w układzie przestrzennym świątyń, a zarysowują się już w ich rozplanowaniu.

⁴² Katholikon był pod względem struktury przestrzennej obiektem trójnawowym w ujęciu poprzecznym i trójdzielnym w ujęciu podłużnym. Składał się z pronaosu, naosu i trójdzielnego sanktuarium, a w nim hieratejonu oraz dwu pastoforiów: prothesis i diakonikonu. Ponad przęsłem środkowym wznosiła się kopuła na wysokim ośmiobocznym tamburze, przewyższającym swą wysokością ponad dwukrotnie wysokość naw bocznych oraz na sferycznych pendentywach, a dalej na 4 łukach, 2 filarach centralnych (od wschodu) i murze chóru (od zachodu). Ponad hieratejonem znajdował się skarbiec, a pod nim i pod środkowym przęsłem naosu – krypta. Sklepienie centralne kopuły było typu półsferycznego z lunetami, hieratejonu – typu sklepienia czeskiego na planie ośmioboku i pastoforiów – typu sklepień czeskich na planie prostokątnym. Przęsło wschodnie naosu było przekryte sklepieniem gwiaździstym na planie gwiazdy ośmioramiennej, boczne zaś – sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Pronaos miał sklepienia kryształowe w części centralnej zaś gwiaździsto-sięciowe – w polach przyściennych.

Plan cerkwi w Supraślu jest bardziej wydłużony na osi wschód-zachód⁴³. Znacznemu zmniejszeniu uległa szerokość naw bocznych, na rzecz poszerzenia nawy środkowej i zrównania jej szerokości do podłużnych rozpiętości międzysłupowych (co w konsekwencji utworzyło pseudotransept). Miejsce trzynawowej bazyliki zajęła tutaj bazylika o układzie krzyżowo-kopułowym, a więc budowla centralna, stojąca w sprzeczności z gotycką konstrukcją przestrzenną zachodnich katedr. Nasuwa się tutaj naturalnie skojarzenie z klasycznym dziewięciopółowym modelem bizantyjskim.

Rysunek 12, 13 – Cerkiew monastyczna Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu. Rzut przyziemia i przekrój podłużny (oprac. na podst. obmiarów i rekonstrukcji P.P. Pokryszkina, 1909 r.)

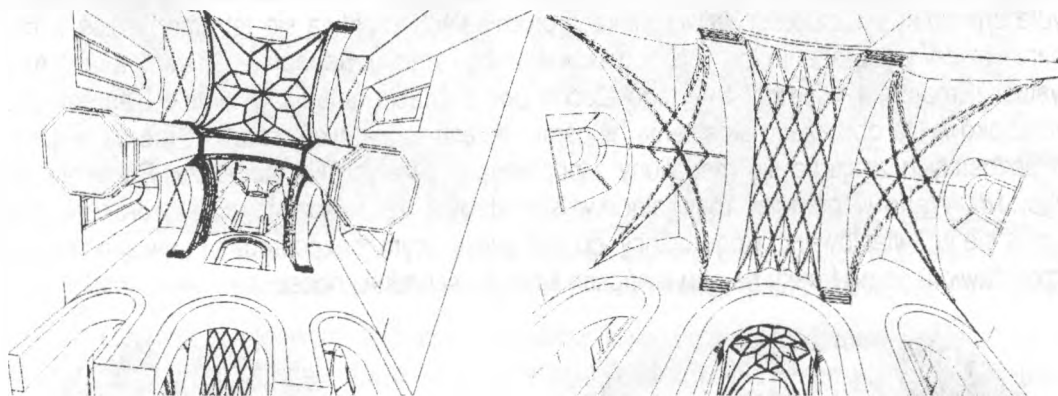

Rysunek 14 – Cerkiew monastyczna Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu. Aksonometria (rekonstr.: J.Uścińowicz, 2011)

Dominujący, centralnie położony, bardzo wysoki jak w cerkwiach wołoskich XVIw. (w Neamt, Suczawie czy lassach) oktagonalny bęben z kopułą, przy znacznie obniżonym poziomie pozostałych sklepień, daje wyraźnie centralny układ wnętrza, w którym kierunek z zachodu na wschód, od wejścia ku absydzie prezbiterialnej nie jest już tak wyraźnie nakreślony jak w katedrach o układzie bazylikalnym. Panuje tutaj, charakterystyczny dla Wschodu, ruch cyrkularny, wokół jednego wyraźnie zaznaczonego centrum - przestrzeni pod kopułą. Dyspozycja koncentryczna przestrzeni bierze tutaj górę nad jej układem linearnym, który ma miejsce w katedrach romańskich i gotyckich chrześcijańskiego Zachodu.

⁴³ Cerkiew supaska była obiektem orientowanym, z niewielkim odchyleniem prezbiterium ku stronie północnej

Zwraca również uwagę charakterystyczny podział przestrzeni wewnętrznej cerkwi na część: prezbiterialną z trójboczną absydą, naos oraz pronaos (z położonym nad nim chórem). Część ołtarzowa ma tutaj bizantyjski, trójdzielny układ - wyraźnie dominujący hieratejon z bema oraz dwa pastoforia: prothesis i diakonikon – niezbędne do sprawowania liturgii w Cerkwi prawosławnej.

Rysunek 15, 16 – Cerkiew monasteryczna Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu. Widok sklepień naosu oraz pronaosu (tzw. trapezy), (rekonstrukcja: J.Uściłowicz, 2011)

Krzyżowo-kopułowy układ wnętrza ujawnia się również w formie zewnętrznej świątyni supraskiej, co znacznie odróżnia ją od pozostałych, podłużnych, czterowieżowych cerkwi. Dotyczy to zwłaszcza układu dachu, którego główny korpus został przecięty poprzecznie przebiegającym przekryciem oraz centralnie położoną 5-tą wieżą, doświetlającą klasycznie podniebienie kopuły świątyni. Pojawienie się jej jest wśród pozostałych obiektów obronnych istotną osobliwością. Dotąd obiektu o takiej dyspozycji przestrzennej w historii architektury nie było.

Wyjątkową wydaje się być ikonografia kathedriki w sposób harmonijny zespolona ze strukturą liturgiczno-przestrzenną świątyni, ikonografia genetycznie wywiedziona z kręgu kultury bałkańskiej XVIw. Nie znamy ikonografii absydy prezbiterialnej cerkwi oraz pastoforiów, bo one zostały bezpowrotnie zniszczone w XVIIw. w czasach unickich monasteru, kiedy to cerkiew traci stopniowo swój pierwotny charakter świątyni prawosławnej. Część unikalnych fresków zostaje wtedy zasłonięta, część zamalowana, a część zniszczona, przy zakładaniu nowej dekoracji stiukowej ścian. Wówczas też świątynia traci pierwotny ikonostas, zamieniony w 1664r. na późnorennesansowy (w właściwie już barokowy) i zmienia się też całkowicie wystrój świątyni, upodabniając do wystroju wnętrz kościołów łacińskich. Powstają boczne ołtarze, nowa ambona, balkon chóru.

Do naszych czasów przetrwało jedynie 30 fragmentów dawnych fresków, eksponowanych obecnie w supraskim Muzeum Ikon. Stanowią one żywą pamięć o wyjątkowym zespole pobizantyjskich malowideł ściennych poł. XVIw. wykonanych, według Kroniki Ławy Supraskiej, przez arciel kierowany przez serbskiego mnicha „Serbina Nektarija Malera”, hipotetycznego autora słynnej hermenei - typikonu (*Типикон еп. Нектарія «от сербьбъскій земли от града Велеса» - до 1584*)⁴⁴. Będzie on w swojej strukturze ikonograficznej oraz swoim stylu, związku z pierwotną architektoniką wnętrza oraz z pierwotnym XVIw. ikonostasem - zrekonstruowany. Planuje się również transfer wybranych spośród ocalałych po zburzeniu świątyni w 1944r. fresków na ich pierwotne miejsce – na słupy, łuki i ściany świątyni. Stanowią one nadal obiekty kultu religijnego, ikony szczególnie czczonych przez prawosławnych świętych i męczenników. Powinny pełnić swoją kultową funkcję również współcześnie. Odpowiednio eksponowane, wyodrębnione spośród pozostałych, współcześnie rekonstruowanych ikon, stanowią żywe świadectwo historii Kościoła w jego misji przemiany i zbawienia świata i człowieka.

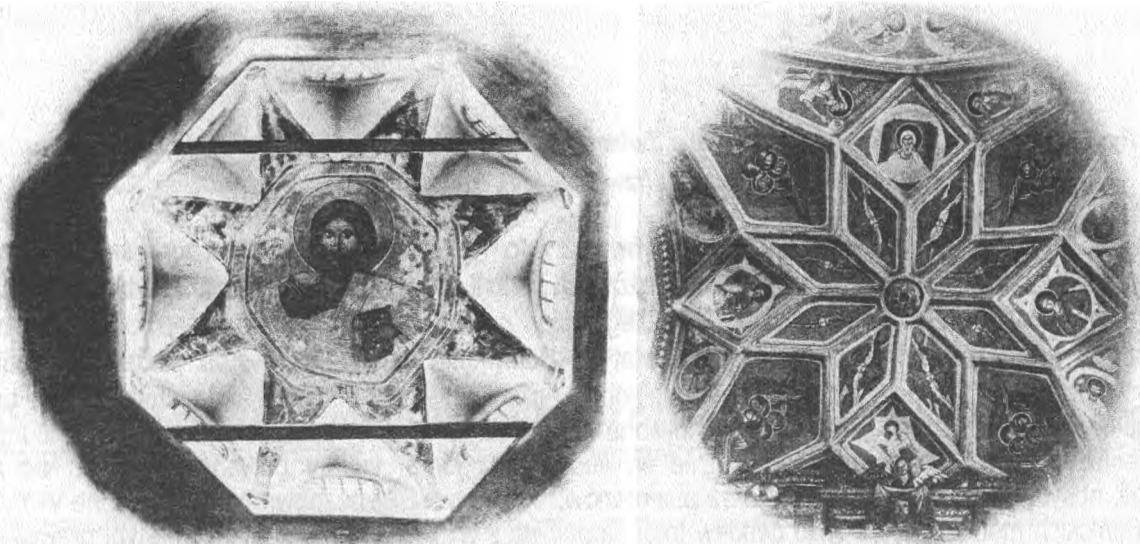
Istotną osobliwością, niespotykaną gdzieindziej na taką skalę, jest syntetyczne zespolenie prawosławnej ikonografii z geometryczną strukturą sklepień, w szczególności kopuły wieńczącej oraz wschodniego sklepienia gwiazdźstego naosu, położonego ponad soleją, przed ikonostasem.

Kopułę wieńczącą stanowi charakterystyczna ośmioramienna⁴⁵ gwiazda uzyskana z przecięcia geometrii

⁴⁴ „Serb Nektarije, malarz” znany jest nie tylko jako autor supraskich ikon i fresków. Słusznie przypisuje mu się także autorstwo podręcznika malarstwa – hermenei. Zob. Петров Н. И. Типикон и церковном и о настенном письме еп. Нектарія из серб. града Велеса 1599; S. Petković, Nektarije Srbin, slikar XVI veka, „Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske”, Novi Sad 1972, 8, s. 211-226

⁴⁵ Przypomnijmy też, że ośmiobok, wywodzony z konfiguracji liczbowej 8 jest symbolem doskonałości, nieśmiertelności, zmartwychwstania, „ósmego dnia” – jako dnia zbawienia, nieskończoności, „ósmej sfery niebieskiej”...etc. Jest też uobecnieniem liczby osób uratowanych w Arce Noego, uznanej za prefigurację Kościoła. Jest wreszcie symbolem chrztu, który ściśle wiąże się z życiem, śmiercią i zmartwychwstaniem, mającymi swój praobraz w Chrystusie. Geometria oktagonu oraz figury gwiazdy ośmioramiennej jest niejednokrotnie kojarzona z „Gwiazdą Betlejemską” i Kościołem, który jako „gwiazda przewodnicząca” wskazuje drogę ku zbawieniu – życiu w wieczności „ósmego wieku”, w „ósmym niebie”.

półsferycznej koloty z 8. lunetami, ze wspaniałą ikoną Pantokratora w jej centrum oraz z sześcioskrzydłymi serafinami - w ramionach gwiazd (ryc. 17). Sklepienie wschodnie naosu stanowi natomiast sklepienie gwiazdziste, również ośmioramienne, o 24 polach wypełnionych freskami, rozdzielonych przez żebra. Pośrodku, w ośmiu rombach przedstawiono anioły najwyższej triady w porządku hierarchicznym: sześcioskrzydłe serafiny i czteroskrzydłe cherubiny. W czterech czworobokach-promieniach znajdują się tetramorfy; zaś w czworokątach pomiędzy nimi - cztery wyobrażenia: od zachodu Odwiecznego Dnia Sabaotha, Chrystusa-jako Anioła Wielkiej Rady, Chrystusa Emanuela i symbol Świętego Ducha pod postacią gołębia w nimbie i aureoli zbudowanej z dwóch czworoboków. Na obrzeżach sklepienia, w ośmiu polach trójkątnych: serafiny, prorok Izajasz i Ezechiel. W czterech pozostałych znajdują się medaliony z popiersiami świętych Hermolausza, Pantelejmona, Kosmy i Damiana (ryc. 18). Warto wspomnieć rozwijając kwestię ideową, że połączone wizje proroków Izajasza i Ezechiela, realizują się w Zwiastowaniu Bogurodzicy, co jest ewidentnym, bezpośrednim nawiązaniem do wezwania świątyni, przedstawionego na fresku na obu krańcach ściany wschodniej naosu.

Rysunek 17, 19 – Cerkiew monastyczna Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu. Kopuła wieńcząca z lunetami oraz gwiazdziste sklepienie wschodnie. (fot. Pietrowa, 1864 r.)

Niezwykłe połączenia architektoniki budynku z ikonografią mamy również na jej pozostałych sklepieniach, łukach, gurtach sklepiennych, pendentywach, filarach głównych i ścianach naosu⁴⁶. Hierarchiczny, zstępujący porządek bizantyjskich programów ikonograficznych⁴⁷, który zastosowano w świątyni, zespolił się tutaj z oryginalną tektoniką świątyni krzyżowo-kopułowej w jej oprawie gotyckiej. W odróżnieniu do świątyń łacińskich, w których za czasów Jagiellonów⁴⁸ zrealizowano w XVw. malowidła bizantyjsko-ruskie, gdzie musiało dojść do poważnych modyfikacji tych programów, cerkiew supraska ma układ kanoniczny.

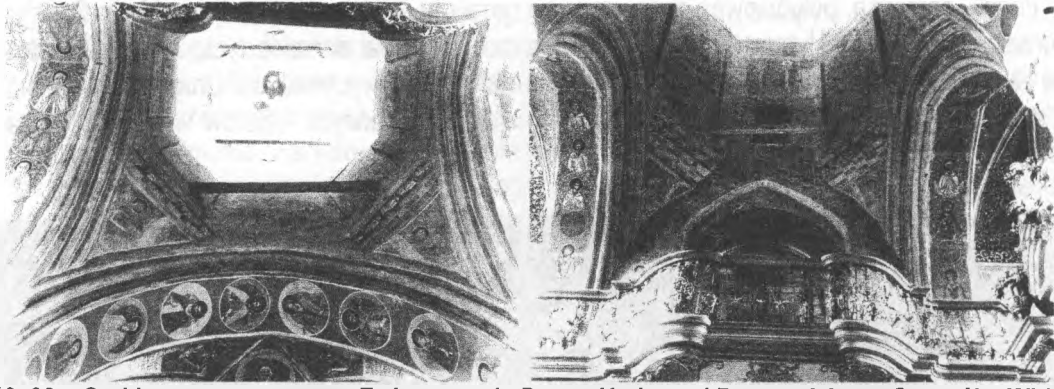
Zob. Jerzy Uścińowicz. *Symbol, archetyp, struktura – hermeneutyka tradycji w architekturze świątyni ortodoksyjnej*. Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, Białystok 1998

⁴⁶ Freski w prezbiterium zostały zniszczone niestety po przejęciu klasztoru przez unitów. W 1771r. w prezbiterium, podczas wykonywania dekoracji stiukowej, zbito tynki z malowidłami. Prawdopodobnie również – co można wnosić po analizie programu ikonograficznego świątyni – wyobrażenia scen i postaci występowały także w pastoforiach i na chórze. Taka była tradycja ikonograficzna Kościoła wschodniego.

⁴⁷ W schemacie bizantyjskim cerkiew kopułowa lub krzyżowo-kopułowa prócz najważniejszej funkcji liturgicznej, odzwierciedlała stworzony przez Boga Kosmos. Jej dośrodkowa dyspozycja wyrażała teocentryczny porządek świata. Od centralnej kopuły ku dołowi w porządku hierarchicznym bytów następowały po sobie tematy - ponadczasowe w partii sklepień, poniżej historyczne, ziemskie. Hierarchia szeregowała poszczególne cykle: wydarzeń ewangelicznych, obrazy dotyczące Kościoła i świętych, odnoszących się do chwili obecnej, zwykle związanej z fundatorem. Stałym wątkiem był wątek doksologiczny - wieczna chwała Stwórcy w czaszy kopuły, poniżej w bębnie - prorocy. W nawie cerkwi cykl ewangeliczny, a w sanktuarium tematy eucharystyczne. W najniższych partiach znajdowały się wątki dodatkowe zależne od wezwania i funkcji kościoła.

⁴⁸ Dzięki aktywności fundacyjnej króla Władysława Jagiełły wprowadzono monumentalną ikonografię prawosławną do kaplicy zamkowej Świętej Trójcy w Lublinie. Kaplicy Manackiej i Świętej Trójcy w katedrze krakowskiej, kaplicy opactwa benedyktyńskiego na Łyścu, kolegiaty w Sandomierzu, kolegiaty w Wiślicy czy nawet w archikatedrze w Gnieźnie. Z fundacji Jagiełły zachowały się trzy obiekty: w Lublinie, Sandomierzu i Wiślicy. Z fundacji Kazimierza Jagiellończyka - kaplica Świętego Krzyża na Wawelu. Halowe kolegiaty mają wschodnią dekorację malarską tylko w prezbiteriach. Jedynym wcześniejszym śladem ruskiego malarstwa ściennego była nie zachowana fundacja księcia Konrada Mazowieckiego w kościele Świętej Trójcy w Błoniu.

Por. Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim. Historia, teologia, sztuka, konserwacja. Materiały sesji zorganizowanej w Muzeum Lubelskim 24-26 kwietnia 1997r. Muzeum Lubelskie w Lublinie 1999 (praca zbiorowa pod red. B.Paprockiej i J.Siła)

Rysunek 19, 20 – Cerkiew monastyczna Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu. Widok wnętrza świątyni z freskami partii wieńczącej od strony zachodniej i wschodniej. (stan z 1909r., fot. P.P.Pokryszkina)

Zasadniczym przesłaniem ideowym suparskich fresków było uobecnienie wielkiej tajemnicy Wcielenia. Nawiązywało to w sposób bezpośredni do wezwania świątyni – Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy.

W układzie hierarchicznej struktury ikonografii świątyni suparskiej dominował umieszczony w kopule Pantokrator w otoczeniu bytów subtelnych – głoszących chwałę bożą serafinów (w lunetach) i poniżej nich naprzemiennie umieszczonych już na ścianach podkopułowego bębna cherubinów i aniołów⁴⁹. Poniżej namalowani byli zapowiadający Wcielenie prorocy, apostołowie i ich uczniowie, którzy dostąpili godności biskupiej, a dalej w kolejnym rzędzie tego bębna postaci męczenników, którzy swe ziemskie życie oddali za wiarę i wreszcie biskupi jako przewodnicy i nauczyciele wiemych Kościoła ziemskiego. Poniżej, na żagielkach widniały symbole ewangelistów: lew Św. Jana, orzeł Św. Marka, anioł Św. Mateusza i wół Św. Łukasza.

Wątkiem łączącym program ikonograficzny kopuły i bębna z programem hieratejonu, w którym zapewne ulokowano na ścianach przedstawienie służby Św. Ojców Cerkwi a ponad nią w partii sklepiennej ponad bema – Bogurodzicę Orantę, była wcześniej już przedstawiona ikonografia sklepienia wschodniego naosu – umieszczona w ośmioramiennej gwiazdzie betlejemskiej prorocza zapowiedź i spełnienie się Bożego Wcielenia.

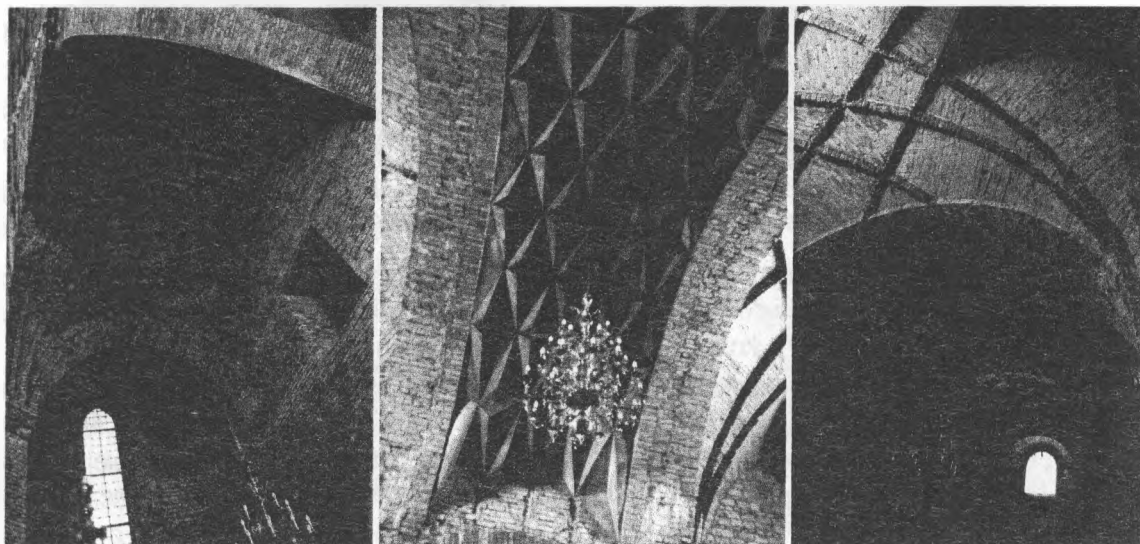
Rysunek 21–24 – Niektóre z ocalałych fresków cerkwi monastycznej Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu – Św. Kallinik, Św. Leoncjusz, Św. Dymitr i Św. Nikita, eksponowane obecnie w Muzeum Ikon (stan z 2011 r., fot. J. Uściniowicz)

⁴⁹ Byty subtelnne traktowane są w teologii ortodoksyjnej jako „drugie światło”, czy też „wtórne światła” i „koncentracja czystego Światła Bożego”. Są bytami świętymi, gdyż żyją w świetle Bożym, są jego nośnikami i stanowią jego odbicie. Por. Paul Evdokimov, *Sztuka ikony - teologia piękna*, (...) „Novum” 1-2/1984, s. 6 oraz tenże, *L'Orthodoxie*, op. cit., s. 258.

Chóry anielskie to tzw. „górne siły”, angelologiczne uobecnienie sił niebiańskich aniołów w ich dziewięciu chórach: Serafinów, Cherubinów, Tronów, Panowań, Zwierzchności, Władzy, Mocy, Archaniołów i Aniołów.

Aniołowie to doskonali wysłannicy i pośrednicy pomiędzy Absolutem i światem stworzonym. Przekazują światłość transcendencji. Jak mówią święci Ojcowie Kościoła, niestworzone światło Łaski Boskiej otrzymujemy właśnie za ich pośrednictwem – skoncentrowanego „drugiego światła” Bożego. Mówi o tym choćby św. Dionizy Areopagita. To siły anielskie jako wtórne czy drugie światła niosą światło Boskiej Łaski, oświecającej i ochraniającej świątynię przed przeniknięciem doń „duchów mroku aniołów upadłych”.

Ściany naosu: północna, południowa i zachodnia ukazywały w dwu rzędach przedstawienia 2 wątków chrystologicznych oraz przedstawienie Hymnu Akatyst. Pierwszy z nich ilustrował ziemskie życie Jezusa Chrystusa w układzie chronologii liturgicznej oraz czytania na dwie niedziele po Jego Zmartwychwstaniu. Drugi natomiast przedstawiał tajemnice i dokonania Wcielenia. Pozostałe partie ścian, łuków sklepiennych i filarów wypełniały postaci świętych i męczenników za wiarę.

Rysunek 25–27 – Wnętrze cerkwi monastycznej Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu. Sklepienie gwiazdźdźiste naosu oraz kryształowe i sieciowe sklepienia pronaosu. Stan istniejący (fot. J.Uściniowicz)

Rysunek 28–30 – Widoki cerkwi monastycznej Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu od strony zachodniej, północnej i wschodniej. Stan istniejący (fot. J.Uściniowicz)

Resume

Rekonstruowana gotycko-bizantyjska, prawosławna cerkiew monastyczna Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu jest świątynią wyjątkową. Jej ranga ustalona przez funkcję sakralną oraz rozwiązanie architektoniczne, ikonograficzne i krajobrazowe, czyni z niego ważny ośrodek kultu i kultury. Stanowi niewątpliwie znak sacrum w przestrzeni miasta i okolicy. Jest obiektem szczególnie cennym nie tylko dla Podlasia i nie tylko dla Polski. Jest ewenementem na skalę światową. Jest symbolem.

Ma ona ogromną wartość historyczną, naukową i artystyczną. Jest bez wątpienia obiektem wybitnym pod względem swojej architektury i pozostałej po nim – choć w formie szczątkowej – ikonografii. Stanowi ważny element monastycznego zespołu sakralnego Klasztoru Męskiego Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu - Ławy Supraskiej. Obok Klasztoru Żeńskiego Św. Sw. Marty i Marii na Świętej Górze Grabarce oraz Klasztoru Męskiego Św. Onufrego w Jabłecznej należy on do najważniejszych sanktuariów prawosławnych w Polsce i jednym z najważniejszych centrów pielgrzymkowych położonych na pograniczu polsko-litewsko-białorusko-ukraińskim.

Pełna rekonstrukcja wszystkich dawniej istniejących walorów wnętrza świątyni umożliwi braci zakonnej oraz ogółowi wiernych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego spełnienie ich podstawowych potrzeb kulturowych. Pozwoli na zrealizowanie ich wieloletnich wysiłków i aspiracji kulturowych i historycznych. Da możliwość odtworzenia utraconego przez nich dziedzictwa, którego źródłem i nośnikiem wartości była przez prawie 5 wieków swojego istnienia. Zainteresowanie obiektem, ilość przybywających tu pielgrzymów z kraju i z zagranicy, ilość zwiedzających ją różnych ważnych delegacji naukowców i turystów – świadczą o wielkiej potrzebie jak najszybszego przywrócenia jego podstawowych funkcji jako obiektu kultu religijnego prawosławia.

УДК 711.73:629.331

Фоменкова С.Ф.

ОРГАНИЗАЦИЯ СТОЯНОК ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ

В статье рассматриваются вопросы развития транспортной инфраструктуры на различных исторических этапах и проблема хранения индивидуальных транспортных средств. Анализируются причины и пути возможного решения развития инфраструктуры, связанного с возрастающим уровнем автомобилизации в городах. С ростом автомобилизации стоящие автомобили меняют облик традиционных районов жилой застройки. Попытки придать организованый характер хранению автомобилей сказываются на планировке населенных пунктов. Проблема заключается в нехватке места для движущихся автомобилей; в загрязнении окружающей среды; в больших капитальных вложениях, необходимых для приспособления системы расселения к автомобильным потокам и к местам их парковки. Рост уровня автомобилизации требует увеличения количества мест для временного и постоянного хранения автомобилей. Без решения этой проблемы невозможно формирование комфортной и безопасной среды обитания горожан.

The article examines the issues of development of transport infrastructure at different historic stages and the problem of keeping individual vehicles. It analyzes the reasons and ways of possible solution to infrastructure development connected with the growing level of automobilization in towns and cities. With the automobilization growth the parked automobiles change the appearance of traditional areas of residential building-up. The attempts to add organized character to keeping vehicles tell on the lay-out of inhabited localities. The problem lies in the lack of space for moving vehicles, polluting the environment, big capital investments necessary to adapt the system of settling in new places to vehicle flows and to places of their parking. The growth of automobilization level demands the increase in the number of places for temporary and continuous keeping vehicles. Without the solution to this problem the formation of comfortable and safe environment for townspeople dwelling is impossible.

Введение. Одной из наиболее актуальных градостроительных проблем является перенасыщение городов автомобильным транспортом.

В последние годы в Республике Беларусь резко увеличился уровень автомобилизации населения (за последние 20 лет он вырос в 2–3 раза), что вызвало серьезные транспортные и экологические проблемы. Однако, как свидетельствует опыт европейских стран, уровень автомобилизации населения будет увеличиваться и дальше (в развитых европейских странах он составляет 500 автомобилей на 1000 жителей).

Основная часть. Развитие транспортной инфраструктуры, обслуживающей системы производства, расселения, удовлетворения культурно-бытовых потребностей населения, подразделяется на несколько этапов:

- пешеходные передвижения, простейшие средства (плоты, лодки, вьючные животные);
- колесницы, повозки, простейшие парусные суда;
- кареты, omnibusы, парусники, средства навигации;
- пароходы, железные дороги, паровые трамваи;
- электрические железные дороги, трамваи, метрополитены;
- автомобильный транспорт.

Каждый из указанных этапов датировался конкретным временем и характеризовал достигнутый уровень производства и системы расселения. Уровень транспорта, его возможность перевозить грузы и людей влиял на степень разделения труда, его производительность и способ жизни.

На первых порах транспортная инфраструктура из-за её слабого развития тормозила рост хозяйства и образование централизованных государств. Из старых летописей известны первые проблемы транспорта: чрезвычайная опасность поездок, перевозок на несовершенных средствах (вьючные животные, повозки, лодки); необходимость приспособления к естественным условиям (реки, броды, возможность передвигаться по болотным местам только зимой); малая транспортная подвижность.